

Elvin Rəcəb oğlu Sultanov¹²⁰
BƏDİİ TƏRCÜMƏNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Giriş. Tərcümənin yazılı və şifahi forması var. Şifahi tərcüməyə sinxron və ardıcıl tərcümə daxildir. Yazılı tərcüməyə isə elmi, bədii, publisistik, hüquqi, iqtisadi və s. daxildir. Elm, texnika inkişaf etdikcə yeni tərcümə növləri yaranır, bəziləri isə müstəqilləşir. Ekran və tibbi tərcüməni buna misal göstərə bilərik.

Tərcümə prosesinin bir hissəsi olan bədii tərcümə, öz spesifik xüsusiyyətləri ilə digər tərcümə növlərindən fərqlənir. Elmi tərcümədə terminoloji dəqiqlik, sənədin orijinal mənasına tam sadıqlıq, quru və obyektiv üslub olur və emosional ifadələrdən qaçınılır, publisistik tərcümədə mövzunun aktuallığı və cəmiyyət üçün əhəmiyyəti nəzərə alınır, texniki tərcümədə hər hansı səhv ciddi nəticələrə səbəb ola biləcəyi üçün yüksək dəqiqlik tələb olunur, hüquqi tərcümədə hər bir söz hüquqi çəkiyə malik olduğu üçün ifadələr sözbəsöz dəqiqliklə çevrilməlidir, bədii tərcümədə isə sadalanan xüsusiyyətlərin əksini görürük. Burada orijinalın estetik ruhu və obrazlılığı qorunur, dilin zənginliyi və bədii ifadə vasitələri düzgün ötürülür, tərcüməçinin yaradıcılıq azadlığı daha genişdir, lakin məndəki dərin mənalara saxlanılmalıdır. Göründüyü kimi, tərcümənin bu növündə mütərcim əsas fikrin çatdırmaq üçün azadlıq verilir. Bədii tərcümədə bütün tərcümə növləri görmək mümkündür. Başqa cür desək, tərcümə növləri bədii tərcümədə birləşir. Bədii ədəbiyyat nümunəsi daxilində dialoq şəklində obrazların mənasının daxili yanma mühərriki bəhs etməsi elmi tərcüməyə, bir şəxsin digər bir şəxsə şikayət, ərizə və ya məktub yazmasını publisistik tərcüməyə, məhkəmə prosesinin canlandırılmasını, burdakı sənədlərinin hüquq normaları əsasında deyilməsi hüquqi tərcüməyə və s. bu kimi nümunələri göstərə bilərik. Azərbaycanda bədii tərcümənin tarixi qədim dövrlərə gedib çıxır. İlk vaxtlar tərcümələr dini və fəlsəfi xarakter daşıyırdısa, sonralar ədəbiyyat sahəsində də tərcümələr edildi. XI-XVI əsrlərdə yaşamış Yusif Dövlətoğlu, Xətib Təbrizi, İmadəddin Nəsimi və Məhəmməd Füzuli həm görkəmli sənətkar, həm də mütərcim olmuşlar.

Orta əsrlərdə Azərbaycanda tərcümə sənətinin ən çox yayıldığı dövr XVI yüzillik sayılır. Bədii, elmi, dini və fəlsəfi mövzuları əhatə edən, nəsr və nəzmlə qələmə alınan bu tərcümələr rəngarəng və çoxçeşidlidir. Səfəvilər dövlətinin bünövrəsinin qoyulması və onun qurucusu Şah İsmayıl Xətəinin doğma ana dilində bənzərsiz poeziya nümunələri yaratması, sonradan onun varisi I Şah Təhmasibin sənətə, mədəniyyətə böyük önəm verməsi Azərbaycanda dərin kökləri olan tərcümə sənətinin çiçəklənməsi üçün münbit şərait yaratmışdır. Onlardan ən dəyərliləri farscadan dilimizə tərcümə edilmiş “Şühədanamə” və “Şeyx Səfi təzkirəsi” adlı nəsr əsərləridir [1, s. 112].

Mövzunun tədqiqinə dair nəzəri fikirlər. Şekpirin pyeslərini ingilis dilindən azərbaycan dilinə tərcümə edən Sabir Mustafə «Bədii tərcümədə poetik ekvivalentlər» adlı monoqrafiyasında qeyd edir: Mən bir qayda olaraq həmişə ayrı-ayrı sözləri deyil, ümumi fikri, əsas ideyanı müfəssəl əks etdirməyə, orijinalın poetik ifadə tərzini, milli koloritini saxlamağa çalışıram. Bunun üçün şeir tərcüməsində lazım olan bütün tələbləri imkanım daxilində yerinə yetirir, sanki öz vicdanım qarşısında hesabat verirəm [4, s. 46].

Bədii tərcümədə poetik ekvivalentlərin düzgün tapılmasının vacibliyini, orijinalın dilini bilməyin ən əsası onu duymağın, eyni zamanda ana dilinin –hədəf dilin bütün incəliyini mənimsəməyin mühüm olduğunu döna-döna qeyd etsək də, tərcüməçinin şəxsi keyfiyyətlərini nəzərdən qaçıрмаq səhv olardı. Məlumdur ki, bal arıları çiçəklərdən şirə toplayır. Bu şirəni olduğu kimi pətəklərə töksə, şirə elə şirə də olaraq qalar. Bal arısı özündə olan təbiətin ecazkar qüdrətindən əxz etdiyi cövhəri əlavə edib şirəni bala çevirir. Tərcümədə də bu tələb özünü tez-tez büruzə verir. Bəzi poetik fikirlər, ifadələr tərcüməçinin qanına, ruhuna hopmuş ana dilinin cövhəri ilə qarışmasa, ana dilində poetik səviyyəyə qalxa bilmir, elə tərcümə olaraq qalır [4, s.119].

Söz ustamız Səməd Vurğunda bədii tərcümə nümunəsi olan “Yevgeni Onegin” əsərinin tərcüməsi zamanı çəkdiyi çətinlikləri şeir ilə ifadə edib:

Axıtdım alnım inci tərini
Yanmadım ömrümün iki ilinə
Rus şeirinin şah əsərini
Çevirdim Vaqifin şirin dilinə [8].

Gerçək dil materiallarına nəzər. Atalar sözləri və məsəllərin tərcüməsi: Hər bir xalqın atalar söz və məsəlləri keçdiyi tarixi dövr hadisələrdən və adət ənənələrindən asılıdır. Elə ola bilər ki, bir xalqda olan söz məsəllər digərdə xalqda olmasın və ya başqa formada öz əksini tapsın. Məsələn: azərbaycan dilində hegemonluğu əks etdirən “Burda mənəm, Bağdad da kor xəlifə” ifadəsi Bağdadda və ya başqa ərəb ölkəsində yaşayan ərəb üçün elədə əhəmiyyəti yoxdur. Tərcümə zamanı eyni məna yükü daşıyan aşağıdakı ekvivalentləri veriləcək:

أنا سيد هذا المكان - Bu yerin sahibi mənəm.
أنا الحاكم هنا - Burada hakim mənəm.
كلمتي هي الأخيرة - Son söz mənimdir

Sinxron tərcümə zamanı mütərcim danışanın nitqini tərcümə edərkən burada atalar söz və məsəllər keçirsə, həmin ifadələr hədəf dildə öz effektivliyi itirirsə, tərcüməçi auditoriyadakı dinləyənləri nəzərə alaraq ona uyğun çevirəcək. Çünki danışan gülməli bir lətifə danışarsa, hədəf dildə bir məna daşıdırsa artıq mütərcim mövzuya uyğun

¹²⁰ Bakı Dövlət Universitetinin magistrantı, AMEA Z.Bünyadov adına Sərəstinaslıq institutunun böyük laborantı
<https://orcid.org/0009-0000-3848-3456>, elvin.sultanov@mail.ru

olaraq, qarşı dilə doğma lətifə danışır, bununla da auditoriyadakıların üzündə təbəssüm yaratmaqla uğurlu tərcüməyə nail olmuş olur.

Yazılı tərcümədə isə bu belə deyil. Mütərcim qarşı dilə ekvivalent tapmadıqda olduğu kimi tərcümə edir və mütərcim izahını verir. Bu həmçinin ifadə daxilində keçən şəxs, məfhum və hadisəyə də aiddir. Məsələn: "Koyunun bulunmadığı yerdə keçiyə Abdurrahman Çelebi derler" [5, s.190].

حيث لا يوجد الخروف فالعنز هو عبد الرحمن شلبي [5, s.190].

Yuxardakı nümunədən görürük ki, izahsız heç bir məna yükü daşımır. Lazımdır ki, hədəfə dildə bu ifadənin "bir dəyərli məfhum tapılmadıqda, az dəyərli də daha çox dəyər qazanır" kimi izahını yazasan. Azərbaycan dilinə bu "Atı olmayan eşşəyə minər", "Az olan gözə görünər", "Yoxluqda yarım çörək də bayramdır" və "Dəyərli muncuq yerdə qalmaz" [9] kimi ekvivalentlərini vermək olar. Ərəb dilində bəzi atalar söz, deyimlərin və onların azərbaycan dilindəki ekvivalentlərinə nəzər salaq:

الذي يلعب القط فليحتمل خموشه - Pişiklə oynayan cırmağına da dözər [3, s. 94]

Dilimizə ekvivalenti: Güllü sevən tikanma dözər.

ترك الجواب على الجاهل جواب - Nadana cavab verməmək özü bir cavabdır [3, s. 94].

Dilimizə ekvivalenti: Sükut da bir cavabdır.

هرب من الدب وقع في الجب - Ayıdan qaçdı, quyuya düşdü [3, s. 94]

Dilimizə ekvivalenti: Yağışdan çıxdıq, doluya düşdük.

لا خير في السرف ولا سرف في الخير - İsrafdə xeyir, xeyirdə də israf yoxdur [4, s. 144]

Dilimizə ekvivalenti: Qanaət qazancın yarısıdır.

كل رأس به صدادع - Hər başın öz ağrısı var [4, s. 185]

Dilimizə ekvivalenti: Hər kəsin dərdi özünə ağırdır.

Yazılı tərcümə zamanı bu atalar sözləri azərbaycan dilinə ekvivalenti veriləcək.

Pleonazm hadisəsi: Pleonazm qrammatik hadisədir. Bu termin 2 mənəlidir.

1. Eyni məfhumun başqa-başqa dil vahidləri ilə təkrarı, 2. Eyni tərkibli sinonim dil vahidlərinin toplusu, üslubi artıqlıq [10]

İstər ərəb dilində, istərsə də ingilis dilində bu hadisəyə rast gəlinir. Cümlə daxilində hər hansısa sözü iki dəfə verməklə, fikri gücləndirilir amma bu hədəf dilə bir dəfə tərcümə olunur. Məsələn:

The pilot swore a gallant oath to save his buddy [6, s. 1]

Pilot dostunu xilas etmək üçün qəhrəmanlıq andı içdi.

Burda göründüyü kimi, swore və oath sözləri ikisində and içmək mənasındadır amma hədəf dilə tək sözlə ifadə olunub.

Şeir tərcüməsi: Bu tərcümədə mütərcimdən təkə dil bilgisi deyil, həmçinin poetik bacarıq tələb olunur. Bədii tərcümənin mürəkkəb növüdür, amma imkansız deyil. Ümumilikdə mütərcimlərin fikrincə tərcümə edilə bilməyəcək mətn yoxdur. Çünki mənbə dilində göstərilən mətnə hisslərin, duyğuların tərcüməsidir. Burada mətn əvvəl hədəf dilə köçürülür, sonra isə mütərcim və ya şair tərəfindən filoloji tərcümə edilir. Bununla da tərcüməyə hədəf dilin poetik xüsusiyyətləri əlavə edilir. Buna misal olaraq "Məhəbbət və fəlakət közləri" kitabının hərfi tərcüməsi Vasim Məmmədliyev, filoloji tərcümə isə livanlı şair Mişel Süleymana aid olmasını qeyd edə bilərik.

Şeir tərcüməsində hər iki dilin ritm, qafiyə, obrazlar və duyğuları qorunmalıdır. Çətinliklə üzləşəndə hədəf dilin xüsusiyyətlərinə üstünlük verilməlidir. Burada şeirin əsas fikri və emosional yükü itməməli, orijinalın poetik axını mümkün qədər eyni olmalı, metaforlar və simvollar başqa dildə eyni təsiri bağışlamalıdır.

Tərcümədə doğmalığı prinsipi: İstər nəzm, istərsə də nəsr əsərlərində doğmalığı prinsipi nəzərə alınır. Elə bir məfhum ola bilər ki, hədəf dilin cəmiyyətində onun qarşılığı olmasın və ya başqa cür olsun. İsmayıl Şıxlının «Namərd gülləsi» əsərinin ərəb dilinə tərcüməsinə nəzər salaq:

Niftalı koxa atın örüsünü dəyişəndə bir istədi yəhəri-yüyəni də alsın, əvvəllərdə olduğu kimi, arxın suyu ilə belinin tərini yusun, amma fikrini dəyişdi. [11]

عندما كان شيخ البلد "نفتلي" يغير لجام الحصان، وحينها أراد أن يغير سرجه كذلك. وكعادته أراد أن يغسل ظهر الحصان من العرق بماء الترعّة، ولكنه تراجع عن فكرته. [7, s. 21]

Hər fi tərcümə: Kənd şeyxi Niftalı atın cilovunu dəyişəndə istədi ki, onun yəhərin də dəyişsin. Adəti üzrə kanal suyu ilə atın belini yumaq istədi, amma fikrindən daşındı.

Gördüyümüz kimi burda mütərcim Niftalını koxa deyil, şeyx adlandırır. Başa düşüləndir ki, koxa kimi versəydi ərəb cəmiyyətində bu ləqəb, ata adı, adın davamı və ya soyad kimi anlaşılaçaqdı.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

- İsaxanlı H. Orta əsrlərdə tərcümə fəaliyyəti; "Quran"ın tərcümələri / Hamlet İsaxanlı // Xəzər Xəbər, 2006, 15 dekabr, № 220.
- Məmmədov Ə.Ə. Ərəb dili. Dərslük. Bakı: "Zərdabi LTD" MMC, 2018, 704 s.
- Məmmədova K.Ə. Əkbərova T.Ə. Ərəb dili. Dərslük. Bakı: Nurlar, 2018, 392 s.
- Mustafa Sabir. Bədii tərcümədə poetik ekvivalentlər. Bakı, 2004, 287s.
- Mehmet Hakkı Suçin. Öteki Dilde Var Olmak (Arapça Çevrde Eşdeğerlik). İstanbul, "Say" yayımları, 2013, 271 s.
- Murray Bromberg, Julius Liebb, Arthur Traiger. 504 absolutely essential words. New York, 2012, 202 p.
- أحمد سامي العليدي، مختارات من القصة الانزيبجانية المعاصرة، القاهرة: المركز القومي للترجمة، ٢٠١٦، ٤٠٠ ص
- http://www.anl.az/el/b/ba_svm&u.pdf
- https://az.m.wikiquote.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_atalar_s%C3%B6zl%C9%99ri/D
- <https://az.wikipedia.org/wiki/Pleonazm>
- <https://edebiyat.az/proza/134-smayil-sixli-namerd-gulleli-hekaye.html>

Açar sözlər: Bədii tərcümə, Pleonazm, Atalar sözləri, Poeziya, Doğmalığ prinsipi.

Key words: Literary translation, Pleonasm, Proverbs, Poetry, Principle of kinship.

Ключевые слова: Художественный перевод, Плеоназм, Пословицы, Поэзия, Принцип родства

Features of Literary Translation

Summary

Literary translation, as a part of the translation process, differs from other types of translation due to its unique characteristics. Here, the aesthetic spirit and imagery of the original text are preserved, the richness of the language and artistic expressions are accurately conveyed, and the translator's creative freedom is broader – yet the deep meanings within the text must be retained. In artistic translation, elements of all types of translation can be observed.

The history of literary translation in Azerbaijan dates back to ancient times. Initially, translations were of religious and philosophical nature, but later, literary works were also translated. Prominent figures such as Yusif Dovlatoglu, Khatib Tabrizi, Imadaddin Nasimi, and Muhammad Fuzuli, who lived between the 11th and 16th centuries, were not only outstanding artists but also translators. The translation of proverbs and idioms depends on the historical periods and traditions each nation has experienced. It is possible that proverbs existing in one culture might not exist in another or may appear in a different form. Therefore, when translating proverbs, an equivalent expression in the target language is provided, and if no equivalent exists, an explanation is given.

Pleonasm can be found in both Arabic and English. By repeating a word twice within a sentence, the idea is emphasized, but in translation, this repetition is often rendered as a single occurrence in the target language. The principle of naturalness is considered in both poetry and prose translations. For instance, in the Arabic translation of Ismayil Shikhli's novel *Namard Gülləsi* (The Bullet of a Coward), the character Niftali is referred to as a "sheikh" instead of a "koxa" (an elderly man), demonstrating the adaptation of cultural elements to ensure the text resonates with the target audience.

Особенности художественного перевода

Резюме

Художественный перевод, как часть процесса перевода, отличается от других видов перевода своими специфическими особенностями. Здесь сохраняется эстетический дух и образность оригинала, богатство языка и художественные средства выражения передаются точно, свобода творчества переводчика шире, однако глубокий смысл текста должен быть сохранён. В художественном переводе можно встретить элементы всех видов перевода.

История художественного перевода в Азербайджане уходит корнями в древние времена. Первоначально переводы носили религиозный и философский характер, но со временем стали появляться и литературные переводы. В XI–XVI веках такие выдающиеся деятели, как Юсиф Довлятоглу, Хатыб Тебризи, Имадеддин Насими и Мухаммед Физули, были не только великими художниками слова, но и переводчиками. Перевод пословиц и поговорок зависит от исторического опыта и традиций каждого народа. Возможно, что пословицы одного народа могут отсутствовать в другом или иметь иную форму. Поэтому при переводе пословиц в целевом языке подбирается эквивалентное выражение, а при его отсутствии даётся пояснение.

Феномен плеоназма встречается как в арабском, так и в английском языках. Повторение одного слова дважды в предложении усиливает мысль, но при переводе на целевой язык это повторение часто передаётся один раз. Принцип естественности учитывается как в поэтических, так и в прозаических произведениях. Например, в арабском переводе романа Исмаила Шыхлы «Предательская пуля» персонажа Нифтали называют не «кёха» (старец), а «шейх», что является примером адаптации культурных элементов для лучшего восприятия текста читателями.

Таким образом, художественный перевод — это не просто передача слов, а возрождение литературного произведения в другой языковой и культурной среде, что требует не только знания языка, но и глубокого понимания культурных различий.

Rəy verən: AMEA akad.Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, dosent Əliyeva L.Q.